

Bioinformatyka

wykład 4: dopasowanie sekwencji

prof. dr hab. inż. **Marta Kasprzak**
Instytut Informatyki, Politechnika Poznańska

Dopasowanie sekwencji

- Badanie podobieństwa sekwencji stanowi podstawę wielu gałęzi bioinformatyki: asemblacji, konstrukcji drzew filogenetycznych, czy też znajdowania rodzin białek odpowiedzialnych za tę samą funkcję w różnych organizmach
- Ze względu na mutacje w sekwencjach lub błędy eksperymentalne popełnione na etapie ich odczytywania, dopasowanie dokładne sekwencji nie znajduje tu zastosowania. Należy założyć występowanie insercji, delecji oraz substytucji pozycji w sekwencjach (nukleotydowych, aminokwasowych), co skutkuje dopasowaniem z pewnym odsetkiem niezgodności oraz wstawionych spacji

Dopasowanie dwóch sekwencji

- Odległość pomiędzy sekwencjami można mierzyć minimalną liczbą operacji (wstawienia, usunięcia, zamiany znaku) potrzebnych do przetransformowania jednej sekwencji w drugą (odległość Levenshteina)
- Taki schemat obliczania odległości nie premiuje dopasowanych znaków, a więc w efekcie długości dopasowania. Nie nadaje się do znajdowania dopasowania o nieustalonej długości
- Częściej stosowane podejście polega na maksymalizacji funkcji oddającej podobieństwo sekwencji, w którym przyznaje się punkty za zgodność znaków i odejmuje punkty za ich niezgodność lub spację

3

Dopasowanie dwóch sekwencji

- Istnieje dokładny algorytm wielomianowy oparty na programowaniu dynamicznym, obliczający optymalne (przy założeniu pewnej przyjętej punktacji za każdą z operacji) dopasowanie dwóch sekwencji
- Sposób punktacji zależy od zastosowania dopasowania:
 - sekwencje nukleotydowe vs. aminokwasowe,
 - sekwencje homologiczne vs. niehomologiczne,
 - sekwencje krótkie vs. długie,a także od rodzaju eksperymentu, w którym sekwencje zostały pozyskane (spodziewane błędy)
- Przykładowa punktacja: +1 za zgodność pary znaków, -1 za niezgodność, -1 za każdą wprowadzoną spację

4

Dopasowanie dwóch sekwencji

■ Globalne dopasowanie dwóch sekwencji

[S.B. Needleman i C.D. Wunsch,
J. Molecular Biology 48 (1970)]

$$M[0,0] = 0$$

$$M[i, j] = \max \begin{cases} M[i-1, j-1] + s(i, j) \\ M[i-1, j] + g \\ M[i, j-1] + g \end{cases}$$

$$i = 0..n, j = 0..m$$

$$s(i, j) = \pm 1, \quad g = -1$$

ATCAC-AGTA

AG-ACTACT-

	A	G	A	C	T	A	C	T	
0	0	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8
A	-1	1	0	-1	-2	-3	-4	-5	-6
T	-2	0	0	-1	-2	-1	-2	-3	-4
C	-3	-1	-1	-1	0	-1	-2	-1	-2
A	-4	-2	-2	0	-1	-1	0	-1	-2
C	-5	-3	-3	-1	1	0	-1	1	0
A	-6	-4	-4	-2	0	0	1	0	0
G	-7	-5	-3	-3	-1	-1	0	0	-1
T	-8	-6	-4	-4	-2	0	-1	-1	1
A	-9	-7	-5	-3	-3	-1	1	0	0

5

Dopasowanie dwóch sekwencji

■ Lokalne dopasowanie dwóch sekwencji

[T.F. Smith i M.S. Waterman,
J. Molecular Biology 147 (1981)]

$$M[i, j] = \max \begin{cases} M[i-1, j-1] + s(i, j) \\ M[i-1, j] + g \\ M[i, j-1] + g \\ 0 \end{cases}$$

$$i = 0..n, j = 0..m$$

$$s(i, j) = \pm 1, \quad g = -1$$

TACATAGTA

AGAC-TACT

	A	G	A	C	T	A	C	T
0	0	0	0	0	0	0	0	0
T	0	0	0	0	0	1	0	0
A	0	1	0	1	0	0	2	1
C	0	0	0	0	2	1	1	3
A	0	1	0	1	1	1	2	2
T	0	0	0	0	0	2	1	1
A	0	1	0	1	0	1	3	2
G	0	0	2	1	0	0	2	2
T	0	0	1	1	0	1	1	3
A	0	1	0	2	1	0	2	1

6

Dopasowanie dwóch sekwencji

- Semiglobalne dopasowanie dwóch sekwencji

$$M[0,0] = M[i,0] = M[0,j] = 0$$

$$M[i,j] = \max \begin{cases} M[i-1, j-1] + s(i,j) \\ M[i-1, j] + g \\ M[i, j-1] + g \end{cases}$$

$$i = 1..n, j = 1..m$$

$$s(i,j) = \pm 1, \quad g = -2$$

ATCAAG-CAAC
AGACTACTC

		A	G	A	C	T	A	C	T	C
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A	0	1	-1	1	-1	-1	1	-1	-1	-1
T	0	-1	0	-1	0	0	-1	0	0	-2
C	0	-1	-2	-1	0	-1	-1	0	-1	1
A	0	1	-1	-1	-2	-1	0	-2	-1	-1
A	0	1	0	0	-2	-3	0	-1	-3	-2
G	0	-1	2	0	-1	-3	-2	-1	-2	-4
C	0	-1	0	1	1	-1	-3	-1	-2	-1
A	0	1	-1	1	0	0	0	-2	-2	-3
A	0	1	0	0	0	-1	1	-1	-3	-3
C	0	-1	0	-1	1	-1	-1	2	0	-2

7

Dopasowanie dwóch sekwencji

- Dokładny algorytm programowania dynamicznego ma złożoność czasową i pamięciową $O(n \cdot m)$. W praktycznych zastosowaniach, gdy wymagane jest obliczenie dopasowania dla wszystkich par sekwencji z dużego zbioru, lub też dopasowania dwóch długich sekwencji, czas obliczeń staje się problemem. Dlatego podejmuje się próby ograniczenia liczby kroków algorytmu, co skutkuje podejściem heurystycznym
- Jednym z rozpowszechnionych podejść jest wypełnianie tablicy programowania dynamicznego jedynie w okolicy przekątnej. W wielu przypadkach wziętych z życia takie podejście daje wystarczająco satysfakcjonujące wyniki

[W.J. Wilbur i D.J. Lipman, *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 80 (1983)]

8

Dopasowanie dwóch sekwencji

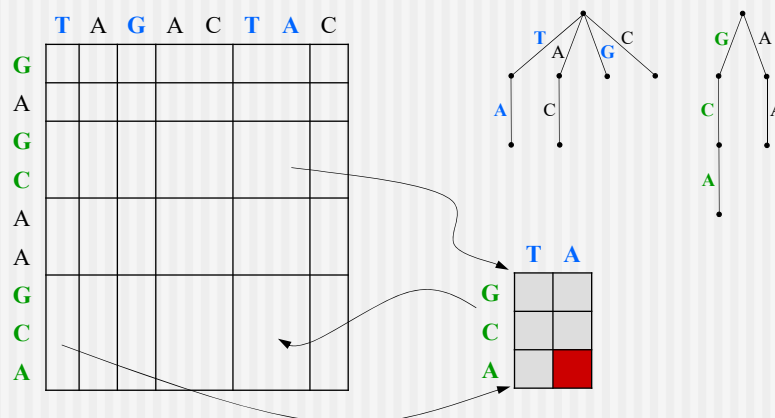
[M. Crochemore i in., *SIAM J. Comput.* 32 (2003)]

- Algorytm wyliczający optymalne dopasowanie (globalne lub lokalne) dwóch sekwencji w czasie $O(h \cdot n^2 / \log n)$, gdzie n jest długością sekwencji, a $0 < h \leq 1$ jest entropią sekwencji
- Entropia mierzy stopień losowości ciągu znaków. Entropia jest mała, jeśli porządek w ciągu jest duży
- Obie dopasowywane sekwencje są na wstępie poddawane faktoryzacji LZ (Lempel-Ziv)
- Tablica programowania dynamicznego dzielona jest na bloki o zmiennej wielkości, w których porównywane jest słowo z pierwszej sekwencji ze słowem z drugiej sekwencji, oba będące rezultatem faktoryzacji

9

Dopasowanie dwóch sekwencji

[M. Crochemore i in., *SIAM J. Comput.* 32 (2003)] – cd.

10

Dopasowanie dwóch sekwencji

[M. Crochemore i in., *SIAM J. Comput.* 32 (2003)] – cd.

- Fragmenty sekwencji są identyfikowane i przechowywane w słowniku i, jeśli dane słowo powtórzy się w sekwencji, jest kodowane przez odpowiednie wskaźniki
- Każde następne identyfikowane słowo jest jednym ze słów zidentyfikowanych wcześniej plus jeden znak (wyjątkiem może być koniec sekwencji). Przykładowo, sekwencja AACGACGA jest dzielona w faktoryzacji LZ na pięć słów: A, AC, G, ACG, A
- Przyspieszenie jest osiągnięte przez wykorzystanie w trakcie wypełniania macierzy części obliczeń dokonanych wcześniej dla podobnego słowa. Bloki są tak konstruowane, że w każdym z nich porównywana jest tylko jedna nowa para znaków

11

Dopasowanie sekwencji

- Poza opisanym wcześniej podejściem opartym na stałej punktacji za każdą zgodność, niezgodność czy spację, stosuje się w dopasowaniu sekwencji nukleotydowych i aminokwasowych tzw. afiniczne kary za spacje oraz macierze substytucji
- Model kar afinicznych polega na obciążeniu wysoką karą pierwszej spacji z rzędu i niższymi karami kolejnych spacji. Uzasadnieniem biologicznym jest większe prawdopodobieństwo wystąpienia na skutek ewoluowania sekwencji takiej „blokowej” różnicy niż wielu pojedynczych insercji. Podobnie jak w modelu kar stałych, wysokość kary ustalana jest w zależności od rodzaju problemu i zamierzonego efektu

12

Dopasowanie sekwencji

- Dopasowanie „literalne” częściej stosowane jest w przypadku sekwencji nukleotydowych. W sekwencjach aminokwasowych trudniej o idealne dopasowanie pary znaków z uwagi na większy alfabet oraz podobieństwo różnych aminokwasów (substytucja w trakcie ewolucji). Zastosowanie punktacji z macierzy substytucji przybliży rezultat do stanu naturalnego
- Macierze substytucji dla aminokwasów zawierają wartości liczbowe odzwierciedlające prawdopodobieństwo zamiany w trakcie ewolucji jednego aminokwasu w drugi. Najpopularniejsze macierze to serie BLOSUM i PAM. Przykładem macierzy substytucji dla nukleotydów jest EDNAFULL/NUC4.4 [<ftp.ncbi.nih.gov/blast/matrices/>]

13

BLOSUM62

	A	R	N	D	C	Q	E	G	H	I	L	K	M	F	P	S	T	W	Y	V	B	Z	X	*
A	4	-1	-2	-2	0	-1	-1	0	-2	-1	-1	-1	-2	-1	1	0	-3	-2	0	-2	-1	0	-4	
R	-1	5	0	-2	-3	1	0	-2	0	-3	-2	2	-1	-3	-2	-1	-1	-3	-2	-3	-1	0	-1	-4
N	-2	0	6	1	-3	0	0	0	1	-3	-3	0	-2	-3	-2	1	0	-4	-2	-3	3	0	-1	-4
D	-2	-2	1	6	-3	0	2	-1	-1	-3	-4	-1	-3	-3	-1	0	-1	-4	-3	-3	4	1	-1	-4
C	0	-3	-3	-3	9	-3	-4	-3	-3	-1	-1	-3	-1	-2	-3	-1	-1	-2	-2	-1	-3	-3	-2	-4
Q	-1	1	0	0	-3	5	2	-2	0	-3	-2	1	0	-3	-1	0	-1	-2	-1	-2	0	3	-1	-4
E	-1	0	0	2	-4	2	5	-2	0	-3	-3	1	-2	-3	-1	0	-1	-3	-2	-2	1	4	-1	-4
G	0	-2	0	-1	-3	-2	-2	6	-2	-4	-4	-2	-3	-3	-2	0	-2	-2	-3	-3	-1	-2	-1	-4
H	-2	0	1	-1	-3	0	0	-2	8	-3	-3	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-2	2	-3	0	0	-1	-4
I	-1	-3	-3	-3	-1	-3	-3	-4	-3	4	2	-3	1	0	-3	-2	-1	-3	-1	3	-3	-3	-1	-4
L	-1	-2	-3	-4	-1	-2	-3	-4	-3	2	4	-2	2	0	-3	-2	-1	-2	-1	1	-4	-3	-1	-4
K	-1	2	0	-1	-3	1	1	-2	-1	-3	-2	5	-1	-3	-1	0	-1	-3	-2	-2	0	1	-1	-4
M	-1	-1	-2	-3	-1	0	-2	-3	-2	1	2	-1	5	0	-2	-1	-1	-1	-1	1	-3	-1	-1	-4
F	-2	-3	-3	-3	-2	-3	-3	-3	-1	0	0	-3	0	6	-4	-2	-2	1	3	-1	-3	-3	-1	-4
P	-1	-2	-2	-1	-3	-1	-1	-2	-2	-3	-3	-1	-2	-4	7	-1	-1	-4	-3	-2	-2	-1	-2	-4
S	1	-1	1	0	-1	0	0	0	-1	-2	0	-1	-2	-1	4	1	-3	-2	-2	0	0	0	-4	
T	0	-1	0	-1	-1	-1	-1	-2	-2	-1	-1	-1	-1	-2	-1	1	5	-2	-2	0	-1	-1	0	-4
W	-3	-3	-4	-4	-2	-2	-3	-2	-2	-3	-2	-3	-1	1	-4	-3	-2	11	2	-3	-4	-3	-2	-4
Y	-2	-2	-2	-3	-2	-1	-2	-3	2	-1	-1	-2	-1	3	-3	-2	-2	2	7	-1	-3	-2	-1	-4
V	0	-3	-3	-3	-1	-2	-2	-3	-3	3	1	-2	1	-1	-2	-2	0	-3	-1	4	-3	-2	-1	-4
B	-2	-1	3	4	-3	0	1	-1	0	-3	-4	0	-3	-3	-2	0	-1	-4	-3	-3	4	1	-1	-4
Z	-1	0	0	1	-3	3	4	-2	0	-3	-3	1	-1	-3	-1	0	-1	-3	-2	-2	1	4	-1	-4
X	0	-1	-1	-1	-2	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-2	0	0	-2	-1	-1	-1	-1	-1	-4
*	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	1

14

Dopasowanie wielu sekwencji

- Problem dopasowania wielu sekwencji jest silnie NP-trudny i może zostać rozwiązany metodą programowania dynamicznego w sposób dokładny w czasie $O(2^{kn^k})$, gdzie k jest liczbą sekwencji a n ich długością
- Naturalną heurystyką jest obliczenie optymalnych dopasowań wszystkich par sekwencji i połączenie ich w całość, co nie jest łatwe w przypadku znacznych rozbieżności w dopasowaniach
- Wynikowe dopasowanie przełożyć można na postać *sekwencji konsensusowej* reprezentującej w jak najbardziej zbliżony sposób cały zbiór. Zwykle stosuje się w tym celu regułę względnej większości, rzadziej regułę bezwzględnej większości

15

Dopasowanie wielu sekwencji

- Progresywna strategia dopasowania wielu sekwencji [M.S. Waterman i M.D. Perlwitz, *Bull. Math. Biol.* 46, 1984]
Dopasowanie wielu sekwencji jest konstruowane począwszy od dopasowania najbliższej sobie pary sekwencji, a następnie przez dodawanie kolejnych bliskich sekwencji.
Strategia wynika z założenia, że najbliższe sobie sekwencje prawdopodobnie pochodzą z bliskich ewolucyjnie organizmów i że ich dopasowanie odpowiada najbardziej wiarygodnej informacji. Informacja ta jest następnie propagowana na kolejne etapy tworzenia dopasowania.
Łączyć można zarówno sekwencję z podzbiorem dopasowanych już sekwencji, jak i dwa podzbiory niezależnie dopasowanych sekwencji.

16

Dopasowanie wielu sekwencji

- Strategia iteracyjnego poprawiania dopasowania
[D. Sankoff i in., *J. Mol. Evol.* 7, 1976]

Początkowe dopasowanie, utworzone heurystyką, poprawiane jest w serii kroków optymalizacji lokalnej.

- Strategia gwiazdy
[D. Gusfield, *Bull. Math. Biol.* 55, 1993]

Obliczane jest dopasowanie wszystkich par sekwencji, a następnie wskazywana jest sekwencja najbliższa wszystkim innym ze zbioru, na której konstruowane jest dopasowanie wynikowe. Metoda nie sprawdza się na zbiorze mocno różniących się sekwencji.

17

Dopasowanie wielu sekwencji

[Y. Zhang i M.S. Waterman, *J. Comput. Biol.* 10 (2003)]

- Metoda *EulerAlign* – zamodelowanie problemu za pomocą problemu poszukiwania ścieżki w grafie. Wykorzystuje graf Pevznera zastosowany wcześniej do rozwiązania problemu sekwencjonowania DNA
- Nowość tego podejścia polega na pominięciu standardowo używanego schematu tworzenia sekwencji konsensusowej na podstawie dopasowania sekwencji. Tutaj generowana jest sekwencja konsensusowa przed poznaniem samego dopasowania. Co więcej, pomija się w ogóle etap obliczania dopasowania wszystkich par sekwencji

18

Dopasowanie wielu sekwencji

[Y. Zhang i M.S. Waterman, *J. Comput. Biol.* 10 (2003)] – cd.

Algorytm EulerAlign

1. Budowa grafu skierowanego z k -merami pochodzącymi z sekwencji umieszczonymi w łukach grafu
2. Transformacja grafu do postaci acyklicznej
3. Uzyskanie sekwencji konsensusowej z grafu jako tej, która odpowiada ścieżce o największej wadze
4. Dopasowanie wszystkich sekwencji wejściowych do uzyskanego rozwiązania

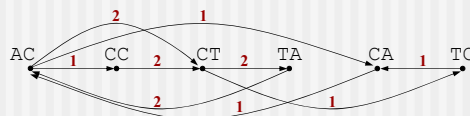
19

Dopasowanie wielu sekwencji

[Y. Zhang i M.S. Waterman, *J. Comput. Biol.* 10 (2003)] – cd.

sekwencje: ACCTACA, CCTCACT, ACTACT

k -mery ($k=3$): ACC, CCT, CTA, TAC, ACA, CTC, TCA, CAC, ACT

Waga w łukach jest liczbą sekwencji zawierających dany k -mer, nie licznoscią k -merów w sekwencjach (patrz ACT).

Rozwiązaniem jest acykliczna ścieżka w grafie o maksymalnej sumarycznej wadze.

Transformacja grafu do postaci acyklicznej ma uprościć poszukiwanie ścieżki (co będzie możliwe w liniowym czasie) przy zachowaniu maksimum informacji o podobieństwie sekwencji wejściowych. Informacja ta jest reprezentowana przez łuki o dużej wadze. Transformacja realizowana jest procedurą heurystyczną.

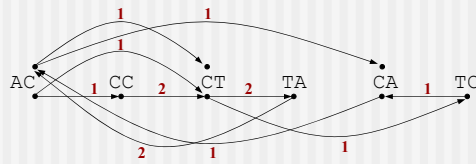
20

Dopasowanie wielu sekwencji

[Y. Zhang i M.S. Waterman, *J. Comput. Biol.* 10 (2003)] – cd.

sekwencje: ACCTACA, CCTCACT, ACTACT

k -mery ($k=3$): ACC, CCT, CTA, TAC, ACA, CTC, TCA, CAC, ACT

Dwa optymalne rozwiązania: **ACCTACA**, **ACCTACT**

ACCT-ACA
ACCT-ACA
-CCTCACT
AC-T-ACT

ACCT-ACT
ACCT-ACA
-CCTCACT
AC-T-ACT